

לשון שנייה

באונקלוסיות שונות בישראל:
הערכה, התערבות וקידום לשוני

איריס אלפי-שבתאי

Advancing Second Language in Different Populations in Israel: Assessment, and Intervention

Iris Alfi-Shabtay

מחברת:

איריס אלפי-שבתאי, מכללת לוינסקי לחינוך

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכות אקדמיות: אריאלה גדרון, יהודית שטיימן

עורכות טקסט ולשון: אסי שרון, אדוה חן

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: אורית לידרמן

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לובישי, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז, נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, דורון נידרלנד, יעל פישר, שי פרוגל

תמונת העטיפה: Shutterstock

מסת"ב: 978-965-530-198-4

© כל הזכויות לשירים שמורות לאקו"ם

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"א/2021

טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: דפוס הניצחון

לאהובי ליבי,
ליאוד, נדב, נעם וגילי

תודות

תודה רבה לכל מי שתרום וסייע בהוצאתו לאור של ספר זה.

תודה לאנשי הוצאת הספרים של מכון מופ"ת ולד"ר דודו רוטמן, ראש ההוצאה, על ליווי מקצועי ומיומן, על הכוונה ראויה, על יחס חם וקשוב לכל אורך הדרך; לפרופ' רחל משיח על משוב אקדמי מקצועי, מדויק ומכוון להשבחת הספר, ולקורא השני מהאקדמיה, שבעילום שם האיר נקודות משמעותיות שדרשו ממני מחשבה מחודשת; לעורכות האקדמיות של הספר - ד"ר אריאלה גדרון על הערות מקצועיות ומשמעותיות, ולד"ר יהודית שטיימן על תובנותיה המחכימות; לעורכות הטקסט והלשון של הספר ד"ר אסי שרון ואדוה חן על עריכה מקצועית, יסודית ומוקפדת שהיטיבה רבות עם הספר; לאורית לידרמן, העורכת הגרפית, על עבודת העיצוב היפה והמוקפדת; ולחני שושתרי, רכזת הוצאת הספרים, על סיוע יעיל ומאיר פנים.

אני מבקשת להודות לסטודנטים המוסמכים שלי מתוכניות התואר השני בחינוך לשוני בחברה רב-תרבותית, בחינוך לגיל הרך ובהוראה ולמידה, שמחקריהם מוצגים בספר. תודה לכל העולים הוותיקים שהשתתפו במחקרים ולכל התלמידים והסטודנטים שנטלו חלק במחקרים שבספר.

תודה אישית גדולה למשפחתי האהובה, לליאור, לנדב, לנעם ולגילי, על התמיכה הרבה ועל ההבנה בזמנים שנשאבתי לכתוב הספר. אוהבת אתכם מאוד.

תוכן העניינים

9	פתח דבר
	שער ראשון לשון שנייה: התבוננות במשמעותה ובהערכתה
15	פרק ראשון: לשון שנייה ודו-לשוניות
29	פרק שני: מה כרוך בידע של לשון שנייה?
39	פרק שלישי: קשיים בהפנמת הלשון השנייה
55	פרק רביעי: הצורך בשינוי דפוסי הערכה בלשון השנייה
	שער שני: מתאוריה למעשה: שיטה פסיכולינגוויסטית-חינוכית להערכה ולקידום לשון שנייה
67	פרק חמישי: השיטה להוראה ולהערכה
	פרק שישי: יישום השיטה בהוראת עברית ואנגלית לתלמידי בית ספר
76	מאוכלוסיות שונות
88	פרק שביעי: יישום השיטה בהוראת אנגלית ועברית לסטודנטים מבוגרים
97	פרק שמיני: פיגומים והתערבויות אחרות
122	פרק תשיעי: הערכה והתערבות בהוראת קריאה בלשון השנייה
129	אחרית דבר
139	מילון מושגים
151	רשימת מקורות
167	Abstract

פתח דבר

ספר זה עוסק בלשון שנייה. הוא דן במהותה, בסוגיה השונים, בסיבות לקשיים בהפנמתה ובדרכים להערכתה ולקידומה. הספר מתמקד בעיקר בלשון שנייה-זרה הנלמדת באופן פורמלי בהקשר הבית ספרי בישראל. הוא מכוון לאנשי חינוך, למורי שפה לעתיד, למורים בפועל, למורי מורים ולחוקרי שפה ושיח.

הספר נע מתאוריה למעשה וכולל שני שערים: השער הראשון מציג היבטים תאורטיים של לשון שנייה החיוניים ליצירת בסיס ידע משותף לקוראים. הוא מאגד כמה פרקים וחוקר בתוכם מושגי יסוד, מחקרים עדכניים ותאוריות בחקר הלשון השנייה ובהערכתה; השער השני מציג היבטים מעשיים, שבמרכזם שיטה פסיכולינגוויסטית-חינוכית להערכה ולקידום לשון שנייה הנלמדת בהקשר פורמלי. יעילותה של השיטה מאוששת במגוון מחקרי התערבות אמפיריים המתוארים בשער זה. המחקרים נערכו בקרב אוכלוסיות לומדים שונות בארץ ותרמו לקידום משמעותי של הידע בלשון היעד.

השיטה להערכה ולקידום לשוני והתובנות הפדגוגיות העולות מיישומה בשטח הלכה למעשה הן בסיס הידע של הספר. מחקרי ההתערבות המושתתים על עקרונות השיטה מקנים הן לחוקר בתחום זה והן למורה השפה תובנות חדשות וידע חיוני להוראה, להערכה ולקידום משמעותי של הלשון השנייה. באמצעותם יוכל המורה להעריך את יכולות תלמידיו בהקשר טקסטואלי, למפות את קשייהם, ובהתאם לממצאים לבנות תוכנית התערבות קצרת מועד, המושתתת על הקשיים שמיפה, במטרה לקדם באופן עקיב ומדויק. המחקרים ממחישים כיצד תיווך החומר לתלמידים לצד הוראה מדויקת ומכוונת מטרה, המושתתת על קשייהם הייחודיים, משפרים ביעילות יכולות שפה, אוריינות ושיח בלשון היעד לעומת ההוראה הקונבנציונלית. התפיסה המוצגת בספר נובעת מן החזון לראות בהערכה הניתנת לתלמידים אמצעי ללמידה ולקידום הלמידה, ולא כלי המסכם אותה.

נקודת המוצא של השיטה מושתתת על מכלול הידע הנדרש מדובר מיומן, כזה המאופיין בשליטה ובדיוק בשפה ובשימוש הולם ותקשורתי באמצעים רטוריים נרחבים, הבאים לידי ביטוי בסוגי שיח שונים (Berman & Ravid, 2008a; Berman & Slobin, 1994; Ravid & Tolchinsky, 2002). מחוון מודל ההערכה, אחד ממרכיבי השיטה, מתמקד בממדים של שפה (באמצעות ניתוח

שגיאות), של יכולות אוריינות ושל ארגון הטקסט, ומעריכם בהקשר של שיח טבעי (Berman & Verhoven, 2002). הערכת יכולות התלמידים מתבצעת הן באופן כמותני-סטטיסטי באמצעות מחוון מדויק הן על ידי הערכה איכותנית באותם ממדים. שילוב הניתוח הכמותני והאיכותני גם יחד מקנה תמונה עשירה לגבי הידע הלשוני של התלמידים (Creswell, 2008).

עם זאת ההערכה הלשונית היא שלב מיפוי ראשוני בלבד בשיטה התהליכית המוצגת בספר. ממצאי ההערכה המנותחים בהקשר טקסטואלי נועדו לשמש בסיס לגיבוש תוכנית התערבות מדויקת וקצרת מועד, המושתתת על קשיי התלמידים. ההתערבות החינוכית המוצעת היא מתודולוגיה מוכרת הבאה לידי ביטוי במטרה לקדם באופן ממוקד ומושכל את יכולות החשיבה, ההתנהגות והלימוד אצל התלמיד בהתאם למטרות ברורות מוגדרות מראש (Willson & Rupley, 2011). בספר זה היא מיושמת ומפורטת במגוון מחקרים בהוראת שפה. הספר מעלה את חשיבות הוראת הלשון השנייה בהקשר של שיח טבעי, שכן לא ניתן לקנות שליטה בשפה חדשה ולהפנימה ביעילות ללא חשיפה מרובה אליה וללא תרגול השימוש בה במשלבי לשון מגוונים ובהקשרי שיח דבורים וכתובים. בד בבד ממחיש הספר את מהותה של ההערכה בהקשר טקסטואלי (Ravid, 2004), כזו המאפשרת מיפוי מדויק של מכלול יכולות הדקדוק, האוריינות והשיח של הלומד ואת איתור קשייו (Alfi-Shabtay, 2006). החידוש נובע מכך שמעטים המחקרים המעריכים לשון שנייה בהקשר של שיח (Bardovi-; Harling, 2000; Kupersmitt, 1999; Kupersmitt & Berman, 2001; Berman, 2004; Berman & Nir-Sagiv, 2004; Berman, & Verhoeven, 2002; Ravid, 2004).

הרציונל לספר נובע ממצאים מדאיגים של מחקרים אמפיריים, המוצגים בסוף השער הראשון ובתחילת השער השני. המחקרים מעריכים בהקשר טקסטואלי ובהתאם לעקרונות מחוון המודל את יכולות השפה, האוריינות והשיח של תלמידים בלשון השנייה (אנגלית או עברית), ומשווים את אותן יכולות אצל תלמידים מאותו רקע, אך משכבות גיל שונות (ט', י', י"א, י"ב). ניתוח הממצאים חושף תמונה מדאיגה, שלפיה אין הבדל מובהק סטטיסטית בין שכבות הגיל, ואין התקדמות משמעותית ביכולת התלמידים להפיק שיח תקין, עשיר, תקשורתי וקוהרנטי בלשון היעד (אנגלית או עברית). כלומר ידע לשון שנייה המוערך באופן מדויק ובהקשר טקסטואלי - איננו משתפר דיו עם השנים במסגרת ההוראה הבית ספרית.

הממצאים העולים מן המחקרים בספר מצביעים לפיכך על הנחיצות הדחופה לשינוי אופן ביצוע ההוראה וההערכה הלשונית בארץ, לכן אני קוראת בספר זה ללמד שפה ולהעריכה בהקשר של שיח טבעי, ובעיקר ליישם תוכניות התערבות מדויקות וקצרות מועד כחלק בלתי נפרד מתהליך ההוראה. חזון זה אני מבקשת לאושש באמצעות מגוון מחקרים המושתתים על השיטה: במקום הערכה לצורך מתן ציון בסיום יחידת הלימוד - שימוש בנתוני ההערכה כתשתית למיפוי ולקידום מדויק, מדורג ואיכותי של אוכלוסיית התלמידים לפי צורכיהם. בכך ממחיש הספר הוראה לשונית ארוכת-טווח, ייעודית לאוכלוסיית התלמידים, אשר שמה אותם במרכז תהליך הלימוד במקום למקם את תוכנית הלימוד בראש סדר העדיפויות.

יש חשיבות מתודולוגית גם לבחירת הסוגה שבאמצעותה מוערכת השפה, ולאמצעים הדקדוקיים והרטוריים המאפיינים סוגה זו (Berman & Nir, 2004). במחקרים המתוארים בספר, שכאמור מושתתים על עקרונות השיטה, נעשה לרוב שימוש בנרטיב אישי מעצם היותו ראשוני ומוכר ועל כן מאפשר ללומד השפה להפיק בלשון היעד שיחה קולחת, שעקרונותיה ברורים ואינטואיטיביים (Berman & Slobin, 1994). בספר מוצגים גם מחקרים המעריכים את יכולות התלמידים להפיק בלשון היעד מבע עיוני (אקספוזיטורי), הדורש חשיבה מופשטת ושימוש בלשון גבוהה (Britton, 1994).

הערכת הלשון השנייה המוצגת בספר זה נעשית בעיקר דרך כתיבה, שכן השיח הכתוב מאפשר להפיק שפה, לתהלך ולעבד אותה בקצב איטי מזה המאפיין את דרישות השיח הדבור (Strömqvist & Wengelin, 1999). באמצעות הכתיבה יכולים התלמידים להפיק טקסט יציב (Chafe & Danielewicz, 1987) וגם לבקר, לשכתב ולערוך אותו, שלא בזמן אמיתי (Flower & Hayes, 1981). יציבותה של הכתיבה (Halliday, 1989) מאפשרת תהליכי עריכה ושכתוב, ובכך - שליפה של פריטי מילון ושל מבנים לשוניים מורכבים ומדויקים מעבר למאגר היומיומי (Flower & Hayes, 1981) והפקה של מבנים תחביריים דחוסים וארוכים (Ravid et al., 2002).

המחקרים המוצגים בשער השני של הספר פועלים על פי עקרונות השיטה ומיישמים אותם הלכה למעשה בהוראה ובהערכה של לשון היעד על ידי בניית תוכנית התערבות ייחודית, אינטנסיבית וקצרת מועד בהתאם לקשיים שמופו ובעצם ההוראה של תוכנית ההתערבות בכיתה. השיטה מתוארת בספר במגוון מחקרים שנערכו במסגרת הבית ספרית בקרב תלמידים מגילים שונים, ועם זאת

הספר כולל גם התייחסות ללומדים מבוגרים. בספר יש גם פרק המביא תיאור מחקרים שבהם נעשה שימוש ב"פיגום" כחלק מתהליך התערבות המסייע לתלמידים להפיק שיח לכיד ומאורגן בלשון היעד וגם בלשון האם, וכן מחקר המתמקד בקידום יכולות הקריאה.

אם כן, הספר מקנה למורי השפה שיטה מדויקת, שבאמצעותה יוכלו לאמץ דרך אחרת, מוכחת אמפירית, להוראה ולהערכה תקשורתית ומכוונת מטרה, המאפשרת לקדם באופן אופטימלי את תלמידיהם בלשון השנייה. תרומתו של הספר ניכרת בכמה היבטים. אלו באים לידי ביטוי בהצעות הפדגוגיות והדידקטיות שבו ובניתוח הדוגמאות; בעצם המחשת השימוש במתודולוגיית ההתערבות הממוקדת כחלק בלתי נפרד מהוראת הלשון השנייה בארץ ובאישוש יעילותה המחקרית; בשימוש בממצאי ההערכה כתשתית לתוכנית התערבות לקידום לשוני של התלמידים; בהבחנה בין יכולות דקדוק לאוריינות; ובמתן הוראה מדויקת, מושכלת, מוגמשת ומדורגת בהוראת לשון שנייה ובהערכתה בהקשר.

הספר מאיר את חשיבותו של המורה כחוקר וממחיש את הידע הנרחב, את התושייה, את הגמישות המחשבתית ואת היכולת לפתור בעיות בזמן אמיתי - כישורים הנדרשים ממורה השפה לצורך הוראה יעילה ואיכותית. ראוי להשתמש בו כמקראה בהכשרת מורים בחוגים להוראת עברית ולהוראת אנגלית כלשון שנייה בישראל וגם בהשתלמויות ובלמודים לקראת תארים גבוהים למורי שפה ולאנשי חינוך. חלק מן המחקרים המוצגים בסוף השער הראשון של הספר ולאורכו של השער השני נערכו ויושמו על ידי, ואחרים נערכו בהנחייתי במסגרת תוכניות התואר השני במכללת לוינסקי לחינוך. בסיום הספר מובא מילון מושגים לנוחות הקורא.